

دانشکده پژوهش و برنامه‌ریزی

جامعه‌شناسی رفتارهای جمعی

دکتر حسین حسینی

www.ketab.ir

۸۸۲

سری علوم اجتماعی - ۱۰

سرشناسه	حسینی، حسین، ۱۳۴۱ -
عنوان و نام پدیدآور	جامعه‌شناسی رفتارهای جمعی / تالیف: دکتر حسین حسینی
مشخصات نشر	تهران: دانشگاه جامع امام حسین (ع)، مؤسسه چاپ و انتشارات، ۱۳۹۸
مشخصات ظاهری	۱۴۸ ص: جدول، نمودار.
فروست	دانشگاه جامع امام حسین (ع)، مؤسسه چاپ و انتشارات؛ ۸۸۲. سری علوم اجتماعی؛ ۱۰
شابک	۹۷۸-۹۶۴-۴۵۲-۹۱۳-۹
وضعیت فهرست نویسی: فیپا	
موضوع	رفتار جمعی
موضوع	Collective Behavior
شناسه افزوده	دانشگاه جامع امام حسین (ع)، مؤسسه چاپ و انتشارات
رده‌بندی کنگره	HM۸۶۴
رده‌بندی دیویی	۳۰۳
شماره کتابشناسی ملی	۶۰۳ ۳۸۳

• کلیه حقوق اعم از چاپ و تکثیر، نسخه برداری، و اقتباس برای دانشگاه جامع امام حسین (ع) محفوظ است.

- عنوان: جامعه‌شناسی رفتارهای جمعی
- تالیف: دکتر حسین حسینی
- صفحه آرای: مرضیه روشن‌روان
- ناظرین فنی چاپ: سید محمدباقر موسوی - محمدتقی امیراحمدی
- لیتوگرافی، چاپ و صحافی: مرکز چاپ سپاه
- نوبت چاپ: اول (دی‌ماه ۱۳۹۸)
- شمارگان: ۲۰۰ نسخه
- قیمت: ۲۳۰۰۰۰ ریال
- نشانی: تهران، بزرگراه شهید بابایی، بعد از پل لشکرک، دانشگاه جامع امام حسین (ع)، معاونت پژوهش و فناوری، مؤسسه چاپ و انتشارات تلفن: ۷۴۱۸۸۲۶۰
- مرکز پخش: تهران، میدان فردوسی، فروشگاه و نمایشگاه مؤسسه چاپ و انتشارات، دانشگاه جامع امام حسین (ع)؛ تلفن: ۷۴۱۸۸۲۷۴
- ترنجستان امام حسین (ع) تلفن: ۸۸۸۳۹۲۹۷

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

«يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَن يَشَاءُ وَ مَن يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا ...»

حکمت را به هر کس بخواهد می دهد و کسی که به او حکمت داده شود، حقا خیری فراوان داده شده است ...

(سوره مبارکه بقره - آیه ۲۶۹)

انقلاب کبیر اسلامی، نمونه‌ای بی‌بدیل تاریخی از حرکت اجتماعی عظیمی است که با سرنگونی طاغوت و برپایی نظام مقدس جمهوری اسلامی، امیدهای فراوانی را در دل مستضعفان و آزادی‌خواهان جهان برای تحقق آرمان‌های دینی و ملی و احیای دولت اسلامی، جامعه اسلامی و درنهایت، تمدن بزرگ اسلامی پدید آورد. در این میان، نهادهای علمی، به‌ویژه دانشگاه‌ها، باید نقش کلیدی سوزن‌بانی و هدایت قطار پیشرفت و رشد جامعه در مسیر صحیح انقلابی را ایفا نمایند.

دانشگاه جامع امام حسین (علیه السلام) به عنوان «دانشگاه سازمانی سپاه در تراز انقلاب اسلامی» با شعار «تزکیه، جهاد علمی، دانشگاه تمدن‌ساز»، در کنار مسئولیت مهم انسان‌سازی و تربیت سربازان عصر ظهور، وظیفه تولید و نشر معارف پانزده‌گانه انقلاب اسلامی را نیز برعهده دارد. در این راستا، معاونت پژوهش و فناوری دانشگاه به‌منظور تکمیل چرخه مدیریت دانش بومی با سه ویژگی «اسلامی بودن»، «روزآمدی» و «کارآمدی»، با هدف دستیابی به مباحثات علمی، افتخار و تلاش دارد تا زمینه و بستر لازم برای اساتید و پژوهشگران محترم این عرصه را فراهم نماید. امید است در سایه الطاف بیکران الهی و با گسترش فعالیت‌های انتشاراتی مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه جامع امام حسین (علیه السلام)، این رسالت خطیر تحقق یابد.

در پایان، بر روح ملکوتی معمار و رهبر کبیر انقلاب اسلامی، حضرت امام مینوی (رحمه الله) و همچنین شهدای گرانقدر انقلاب اسلامی، دفاع مقدس و مدافعان حرم درود می‌فرستیم و با آرزوی سعادت و توفیقات هرچه بیشتر مقام معظم رهبری، امام خامنه‌ای (مد ظله) و نیز خدمتگزاران اسلام و کشور، از اساتید فرهیختگان و اهل نقد و نظر تقاضا داریم با ارائه نظرها و پیشنهادهای خود، ما را یاری فرمایند.

وَمِنَ اللَّهِ التَّوْفِيقُ وَ عَلَيْهِ التَّكْلَانِ

معاونت پژوهش و فناوری

دانشگاه جامع امام حسین (علیه السلام)

فهرست مطالب

مقدمه	۱۱
-------	----

فصل اول - جماعت به عنوان رفتار جمعی

هدف کلی و هدفهای رفتاری	۱۶
۱- مقدمه	۱۷
۲- ویژگیهای جماعت قدامت	۲۰
۳- ترکیب اعضای جماعت اجتماعی	۲۴
۴- فرایند فراز و فرود جماعت اجتماعی	۲۷
۵- آزمون پیشرفت تحصیلی	۲۹

فصل دوم - جنبش اجتماعی

هدف کلی و هدفهای رفتاری	۳۲
۱- مقدمه	۳۳
۲- سازمان جنبش اجتماعی و ترکیببندی آن	۳۷
۳- تقسیمبندی انواع جنبشهای اجتماعی	۴۶
۴- ابزارها، شیوههای عمل و استراتژی جنبش اجتماعی	۵۲
۵- کارکردهای جنبش اجتماعی در جامعه	۶۴
۶- آزمون پیشرفت تحصیلی	۶۷

فصل سوم- نگرشهای مختلف در تحلیل رفتار جمعی

- هدف کلی و هدفهای رفتاری ۷۰
- ۱- نگرشهای مطالعاتی کلی یا عمومی ۷۱
- ۲- نگرشهای مطالعاتی مرتبط با جنبشهای اجتماعی ۷۷
- ۳- آزمون پیشرفت تحصیلی ۸۹

فصل چهارم- عوامل مؤثر بر جنبشهای اجتماعی

- هدف کلی و هدفهای رفتاری ۹۲
- ۱- نارضایتی و عوامل شکل دهنده آن ۹۳
- ۲- عوامل مؤثر در تبدیل نارضایتی به جنبش اعتراضی ۱۰۱
- ۳- آزمون پیشرفت تحصیلی ۱۱۹

فصل پنجم- عوامل مؤثر بر جماعات اقدامی

- هدف کلی و هدفهای رفتاری ۱۲۲
- ۱- مقصربابی و تعیین مسئول مشکلات ۱۲۳
- ۲- امکان ارتباط بین اجزای جماعت ۱۲۵
- ۳- نقش تجانس و همگونی گروهی ۱۲۷
- ۴- تأثیر کمیت گروه اعتراضی ۱۲۸
- ۵- انتقال نمادهای پرخاشگری ۱۳۱
- ۶- نقش رهبری ۱۳۴
- ۷- کنترل اجتماعی ۱۳۶
- ۸- آزمون پیشرفت تحصیلی ۱۴۱

- واژه نامه ۱۴۳
- کتابنامه ۱۴۵

مقدمه

در این کتاب ابتدا رفتار جمعی^۱ را تعریف کرده و سپس، ویژگیهای آن را توضیح می‌دهیم. با این کار، مبنای مفهومی مشخصی را برای مباحث بعدی فراهم خواهیم کرد تا فراگیران، برداشت مشترک در موضوع اصلی درس، یعنی رفتار جمعی داشته باشند. از اصطلاح رفتار جمعی، تعاریف مختلفی ارائه شده است، که برای جلوگیری از طولانی شدن بحث، از ذکر آنها خودداری و تنها به یکی از قابل اجماع‌ترین این تعاریف اشاره می‌کنیم. مطابق این تعریف، «رفتار جمعی، رفتاری اجتماعی است که بر اثر هنجارهای غیر سنتی هدایت شده و عموماً در از رفتار سنتی، ساختارمند است»^۲. اولین ویژگی رفتار، گروهی بودن آن است. با عبارت دیگر، اصطلاح جمعی (یا اجتماعی) به کنش گروهی از انسانها (و نه یک فرد) اشاره دارد. برای مثال، اقدام خشونت‌آمیز یک نفر (یا چند فرد معدود) علیه نظام اجتماعی موجود، صرفاً نوعی بزه تلقی می‌شود، اما اگر همین کار را انبوهی از انسانها انجام دهند، رفتار جمعی محسوب خواهد شد. همچنین گروهی بودن بدان معناست که شرکت‌کنندگان در رفتار جمعی، صرفاً افرادی که به سادگی در کنار هم قرار گرفته‌اند، نیستند؛ بلکه این پدیده، شامل انسانهایی است که با یکدیگر تعامل دارند و این تعامل آنها نیز تحت تأثیر این احساس است که آنها یک واحد را تشکیل می‌دهند. این احساس، اغلب در قالب وابستگی افراد به تعریف عقاید گروه و آنچه که گروه از اعضای خود انتظار دارد، تجلی می‌یابد. بنابراین، عملکرد نوعی هنجار گروهی، از جمله ویژگیهای حیاتی تعامل یادشده است.

1- Collective Behaviour

2- Hardt & Parker & Pfuhl & Anderson, 1974, p.237

وقتی می‌گوییم رفتار جمعی ناظر بر گروه است، در واقع به مطالعه افرادی اشاره داریم که به نحوی تعامل می‌کنند تا هنجارهای اجتماعی را شناسایی و ایجاد کنند.^۱

اما رفتار جمعی تنها مساوی با مطالعه گروه نیست. تفاوتی بین رفتار جمعی و رفتار سازمانی وجود دارد. رفتار سازمانی، رفتار گروه‌هایی است که تحت هدایت قواعد رفتاری تثبیت‌شده قرار دارد و نیروی سنت، آن را کنترل می‌کند. حتی در سازمان‌ها نیز تلاش بر آن است تا قواعد رفتاری جدیدی تعریف شود. قواعد کلی فرهنگی حاکم بر محیط سازمان رعایت می‌شود. اما تجمعات^۲ یا همان گردهم‌آیی‌ها، رفتار جمعی در آن شکل می‌گیرد، تحت هدایت سخت‌گیرانه فرهنگ جامعه نیست. اما فاقد رویه‌های تعریف‌شده‌ای برای انتخاب و شناسایی اعضا می‌باشند. یا در حالی که این نوع گروه‌ها رهبر دارند، ولی رویه‌های تعریف‌شده‌ای برای انتخاب و تعیین رهبر ندارند. اعضا، آنهایی هستند که به طور برنامه‌ریزی نشده مشارکت کرده‌اند. افراد هستند که سایر اعضا به دنبال آنها حرکت کرده‌اند. این محققان تا جایی پیش می‌روند که معتقدند، گروه معطوف به یک موضوع است و اعضای آن با هم بر هدف مشترک اجماع می‌یابند؛ این بدان معناست که هدف، پیشاپیش تعیین نمی‌شود و یک روشی برای تصمیم‌گیری وجود ندارد. البته اگر بخواهیم گزاره‌های اخیر مربوط به ترنر و کیلیان را تعمیم داده و مطلق تلقی کنیم، ناچاریم بسیاری از پدیده‌هایی را که می‌توان در زیر مفهوم رفتار جمعی قرار داد (مانند جنبشهای اجتماعی یا سیاسی دارای هدف ایدئولوژی معینی که به دنبال تغییرات مشخصی در نظم اجتماعی موجود است)، بیرون از تعریف قرار دهیم. بنابراین، سازمان‌یافتگی را باید در همان حد عدم تابعیت از فرهنگ حاکم بر جامعه دانست. از این نظر، بهتر است آن را در مقابل رفتارهای نهادینه‌شده قرار داد. رفتار نهادینه، رفتاری است که از طریق هنجارهای سنتی هدایت می‌شود و در نتیجه، بسیار باثبات و قابل پیش‌بینی است. بدین معنی، رفتار نهادینه به فعالیتهایی اطلاق

1-Turner & Killian, 1972, p.5

2- Collectivities

می‌شود که برای چرخش عادی امور جامعه لازم است و به نوبه خود، پشتیبان هنجارهای جامعه است. اما رفتار جمعی به دلیل آنکه در پی بازسازی انتظارات هنجاری سستی و یا مخالفت با آنهاست، کمتر قابل پیش‌بینی و می‌توان آن را رفتار غیر نهادینه نیز نامید.^۱ این ویژگی ما را به واقعیتی مهم و جدانشدنی در مورد رفتار جمعی رهنمون می‌سازد و آن اینکه نارضایتی از نظم موجود و تلاش برای تغییر یا بازسازی آن، سرآغاز اغلب مصادیق و انواع آن را تشکیل می‌دهد، که در بحث از علل شکل‌دهنده رفتار جمعی به آن خواهیم پرداخت.

اکنون سؤال این است که اگر بخواهیم انواع عینی رفتار جمعی را مشخص کنیم، کدام دسته از پدیده‌های اجتماعی را باید ذکر کنیم؟ باید گفت که در این باره نیز وحدت نظر وجود ندارد. در محاتان، انواع مختلفی از پدیده‌های اجتماعی، مانند مد، هراس جمعی، و لینیج^۲ تا جنبشهای اجتماعی و انقلابی را در این مفهوم گنجانده‌اند. با این حال، با توجه به اهداف و ماهیت رشته کارشناسی ارشد مدیریت بحران، در این درس، ما بر پدیده‌هایی متمرکز خواهیم شد که بحرانهای سیاسی و اجتماعی، ارتباط بیشتری دارند. از این نظر، پدیده‌های رفتار جمعی که بیشتر با بحران در ارتباط دارند، عبارتند از: جماعت (بن‌مایه اصلی اغتشاشها) و جنبش اجتماعی (بن‌مایه اصلی شورشها و انقلابها)؛ به همین دلیل، دو فصل ابتدایی کتاب، به تعریف و تشریح این دو پدیده اختصاص خواهد یافت.

1- Hardert & Others, Ibid., p.238.

۲- منظور اذیت و آزار دسته‌جمعی اقلیتها بخصوص اذیت سیاه‌پوستان در آمریکاست.